

Grzegorz Spychalski

Akademia Rolnicza w Szczecinie

WYBRANE CHARAKTERYSTYKI KAPITAŁU LUDZKIEGO POLSKICH OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Wstęp i uwagi metodyczne

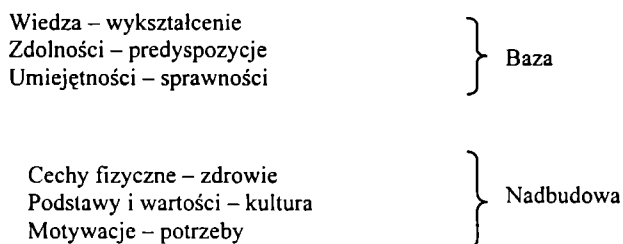
Integracja Polski ze Wspólnotami Europejskimi w połączeniu z trwającymi procesami transformacji systemowej postawiła nowe wyzwania przed mieszkańcami polskich obszarów wiejskich. Dotyczą one przemian struktury ekonomiczno-społecznej, służących podniesieniu konkurencyjności produkcji rolniczej, poprawie kondycji środowiska przyrodniczego i krajobrazu oraz poprawie warunków życia. Tak zarysowane priorytety rozwojowe są zgodne z celami wspólnej polityki rolnej Unii Europejskiej i mogą być realizowane przy współfinansowaniu środków publicznych budżetu krajowego i Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnych. Priorytet pierwszy obejmujący modernizację gospodarstw rolnych, jest wdrażany w życie za pośrednictwem dopłat bezpośrednich (do hektara użytków rolnych). Drugi sprzyja zrównoważonemu rozwojowi terenów nieurbanizowanych, wspomagają go programy rolnośrodowiskowe, zalesienia gruntów rolnych czy regulacje gospodarki wodnej. Trzeci, obok budowy infrastruktury technicznej i społecznej, obejmuje całą gamę programów doskonalących jakość najważniejszego czynnika postępu cywilizacyjnego, czyli zasobów ludzkich. Do efektywnego wykorzystania wszystkich instrumentów polityki wobec obszarów wiejskich niezbędne jest podnoszenie jakości kapitału ludzkiego i wypracowanie mechanizmów, które przyczynią się do wzrostu aktywności mieszkańców wsi w procesach gospodarczych.

W tym kontekście niniejsze opracowanie ma na celu charakterystykę wybranych elementów kapitału ludzkiego oraz prezentację środków ułatwiających pobudzanie przedsiębiorczości wiejskiej, która, zdaniem autora, jest jedyną drogą rozwoju i postępu cywilizacyjnego większości środowisk i samorządów. W pracy zastosowano metody rozumowania dedukcyjnego, analiz dokumentacyjnych oraz

projektowania, a także metody statystyki opisowej w fazie przetwarzania danych źródłowych.

2. Zasoby ludzkie polskiej wsi

W rozumieniu teorii kapitału ludzkiego można odnaleźć koncepcję opisującą człowieka jako podmiot wybierający zakres swojej wiedzy i umiejętności w określonych warunkach systemu edukacyjnego (Janowska 2002, s. 134). Jednocześnie zdobyte wykształcenie, posiadane predyspozycje zawodowe i rutynowe sprawności stanowią bazę zarówno indywidualnego, jak i zbiorowego zasobu pracy. Natomiast zindywidualizowane cechy fizyczne, osobowe i kulturowe decydują o stopniu wykorzystania tej bazy (rys. 1). Można bowiem uzyskać wyższe wykształcenie zawodowe i szereg umiejętności praktycznych i pozostawać w grupie biernych lub bezrobotnych z wyboru. Brak wykształcenia i formalnych kwalifikacji nie musi jednak wykluczać z rynku pracy osób przedsiębiorczych, silnie motywowanych lub zaangażowanych w działalność zawodową nawet przy niskim uposażeniu. Niestety, w wielu regionach wiejskich w Polsce zarówno baza, jak i nadbudowa kapitału ludzkiego są tak złej jakości, że stanowią barierę ich rozwoju.

Rys. 1. Kapitał ludzki

Źródło: opracowanie własne.

Obszary wiejskie zajmują w Polsce powierzchnię 291,4 km², co stanowi 93% obszaru kraju. W systemie sieci osiedleńczej posiadamy 884 miasta (z tego 577 stanowią ośrodki gmin miejsko-wiejskich) oraz 56 769 miejscowości wiejskich (*Strategia rozwoju obszarów wiejskich...* 2004). Miejscowości te są zróżnicowane pod względem liczby mieszkańców:

- 15% liczy mniej niż 100 osób,
- 66% od 100-500 mieszkańców,
- 13% od 500-1000 mieszkańców,
- 6% to miejscowości o populacji powyżej 1000 mieszkańców.

Ogólna liczba mieszkańców wsi to 14 619,7 tys., co stanowi 37,8% ogółu ludności. Istnieje przy tym znaczne zróżnicowanie regionalne – od 20,9% w woj. śląskim do 59,5% w woj. podkarpackim (tab. 1).

Tabela 1. Mieszkańcy wsi w Polsce (w tys. osób)

Liczba mieszkańców w Polsce ogółem	38 632,0	100%
Liczba mieszkańców wsi ogółem	14 619,7	37,8%
Liczba mieszkańców gospodarstw domowych na wsi z użytkownikiem gospodarstwa rolnego >1 ha	8 504,9	22,0%
Liczba mieszkańców gospodarstw domowych do 1 ha użytków rolnych związanych z rolnictwem	3 881,26	10,1%
Pozostali mieszkańcy wsi	2 233,54	5,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników PSR. GUS, Warszawa 2002.

Jak wynika z danych tab. 1, zdecydowana większość ludności wiejskiej zamieszkuje w gospodarstwach domowych użytkujących gospodarstwo rolne lub powiązanych z aktywnością rolniczą. Potwierdza to kolejna analiza terenów wiejskich, opisująca strukturę gospodarstw domowych (tab. 2) ze względu na użytkowanie gospodarstwa rolnego. Na obszarach wiejskich funkcjonuje 3 178 760 gospodarstw domowych, które stanowią 23,8% ogólnej liczby krajowej. Oznacza to, że tradycyjne rodziny wiejskie żyją w strukturach wielopokoleniowych, a gospodarstwa domowe, składające się z 5 lub więcej osób, stanowią aż 24,5% wszystkich gospodarstw na wsi (w miastach jedynie 9,0%).

Tabela 2. Obszary wiejskie w Polsce według PSR 2002

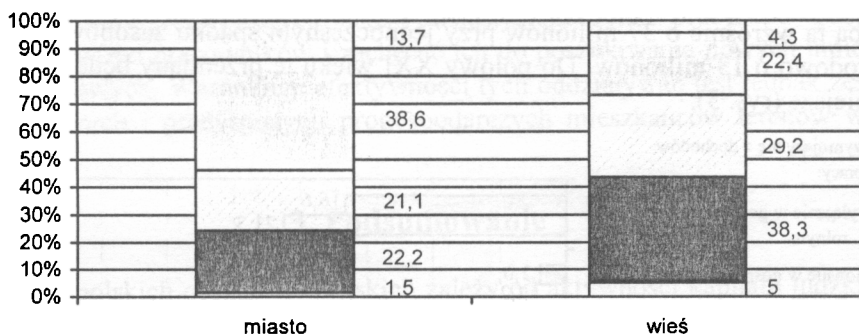
Liczba gospodarstw domowych w Polsce ogółem (w tys.)	13 337,00	100%
Liczba gospodarstw domowych ogółem na obszarach wiejskich	3 178,76	23,8%
Liczba gospodarstw domowych z użytkownikiem gospodarstw rolnych >1 ha	1 621,17	12,2%
Liczba gospodarstw domowych bez gospodarstw indywidualnych do 1 ha użytków rolnych związanych z rolnictwem	1 176,14	8,8%
Pozostałe gospodarstwa domowe na wsi	381,45	2,9%

Źródło: opracowanie własne na podstawie (*Ludność i gospodarstwa domowe...* 2002).

Zaledwie 2,9% gospodarstw domowych na wsi polskiej nie jest związanych z działalnością rolniczą, choć jednocześnie coraz mniejsza jest liczba uzyskujących dominującą część dochodów z tej formy aktywności.

Istotną cechą wiejskiego kapitału ludzkiego w Polsce jest względnie wysoki udział ludzi młodych w populacji. 58% ogółu mieszkańców terenów niezurbanizowanych to osoby w wieku do 40 lat. Oznacza to szczególny potencjał demograficzny różny od przeciętnej europejskiej, stanowiący możliwości szybszego awansu cywilizacyjnego. Barię tego awansu jest z kolei poziom wykształcenia ludności wiejskiej. W grupie ludności powyżej 15 roku życia zaledwie 56% legitymuje się ukończeniem szkoły ponadpodstawowej (wobec 73% w miastach), natomiast 5,0% mieszkańców pozbawionych jest jakiegokolwiek wykształcenia (rys. 2).

Jeszcze bardziej niekorzystnie wygląda sytuacja w grupie osób kierujących gospodarstwem indywidualnym, gdzie ponad połowa populacji nie ukończyła nawet kursów przygotowania rolniczego (rys. 3).

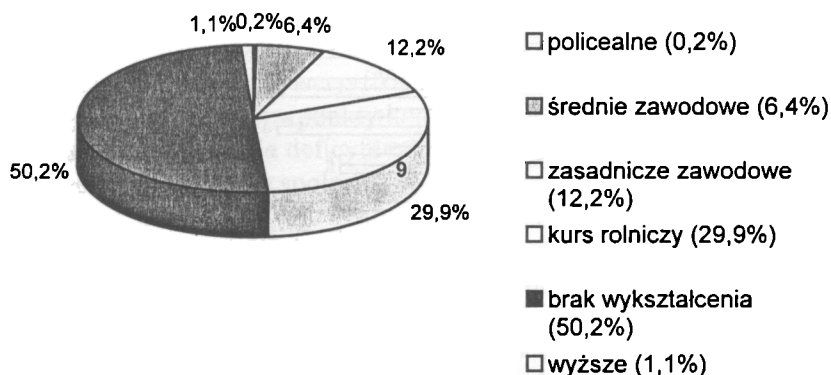

□ bez wykształcenia ■ podstawowe □ zasadnicze zawodowe □ średnie i policealne □ wyższe

Rys. 2. Ludność w wieku 15 lat i więcej według poziomu wykształcenia i miejsca zamieszkania w 2002 r. (w %)

Źródło: GUS, Raport z wyników Narodowego Spisu Ludności i Mieszkań 2002.

Kolejna istotna charakterystyka ekonomiczna polskich obszarów wiejskich to źródła utrzymania ludności. Obserwując zmiany w strukturze dochodów w ostatnich latach, można zauważyć spadający udział przychodów rolniczych, wzrost dochodów spoza aktywności gospodarstwa (praca zarobkowa) oraz wzrost niezarobkowych źródeł (renty i emerytury). Jednocześnie blisko 40% ogółu ludności wiejskiej to osoby utrzymywane przez współużytkowników gospodarstw domowych, co potwierdza tezę o wysokim wskaźniku bezrobocia ukrytego i przeludnieniu terenów wiejskich (rys. 4).

Rys. 3. Struktura poziomu wykształcenia rolniczej osoby kierującej gospodarstwem indywidualnym w 2002 r.

Źródło: wyniki PSR, GUS, Warszawa 2002.

Procesy zmian struktury ekonomicznej wiążą się z procesami demograficznymi polegającymi na starzeniu się całego społeczeństwa i na wzroście w populacji liczy-

by osób w wieku poprodukcyjnym. W perspektywie najbliższych 25 lat w Europie liczba ta wzrośnie o 37 milionów przy jednoczesnym spadku zasobów aktywnych zawodowo o 13 milionów. Do połowy XXI wieku te przemiany będą jeszcze wyraźniejsze (rys. 5).

utrzymujący się z dochodów z pracy:

wyłącznie w gospodarstwie rolnym

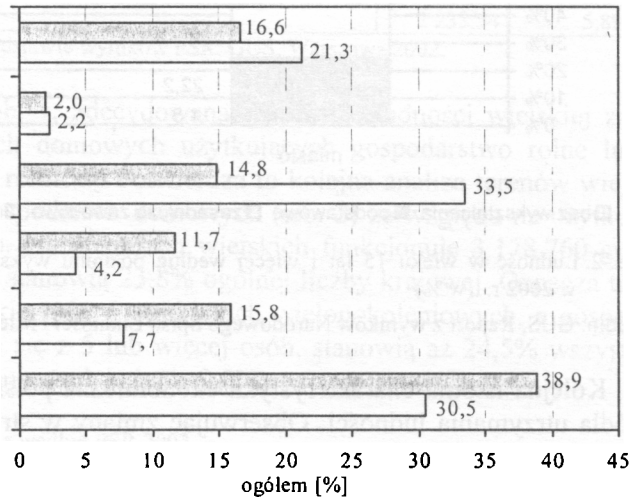
głównie w gospodarstwie rolnym

dotąd w gospodarstwie rolnym

wyłącznie i głównie poza gospodarstwem rolnym

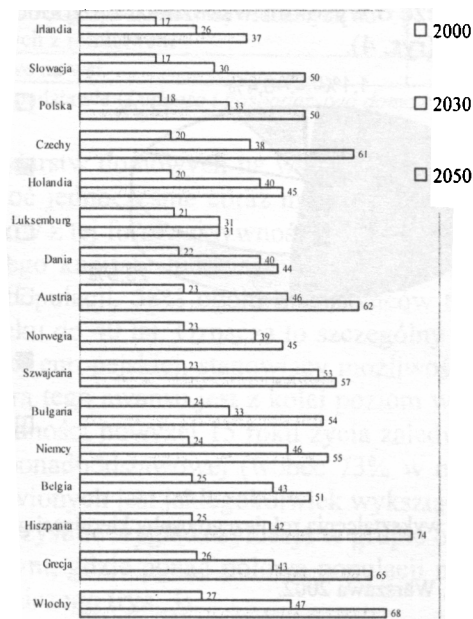
wyłącznie i głównie z niezarobkowego źródła

utrzymywani

Rys. 4. Struktura ludności według źródeł utrzymania w latach 1996-2002

Źródło: wyniki PSR 2002, GUS, Warszawa 2004.

Rys. 5. Liczba osób w wieku 65 lat i więcej na 100 osób w wieku poprodukcyjnym w wybranych krajach

Źródło: ONZ 2001, Rada Europy 2001.

Jednocześnie, obok zcentralizowanych zmian polityki społecznej w odniesieniu do mechanizmów rozwojowych należy uelastyczyć rynki pracy, powodować wzrost mobilności pracowników i zachęcać ich do poszukiwania nowych umiejętności zawodowych. Warunkiem efektywności tych oddziaływań jest jednak zespół cech osobowych i predyspozycji progospodarczych mieszkańców terenów wiejskich.

3. Podsumowanie

Rozwój polskich obszarów wiejskich zależy od aktywności kapitału ludzkiego stanowiącego rdzeń przekształceń struktury społeczno-ekonomicznej. Niski poziom wykształcenia mieszkańców wsi, relatywnie niższy od przeciętnego dochód gospodarstw domowych, i słabiej rozwinięta infrastruktura techniczna i społeczna determinują potrzebę kompleksowych działań polityki gospodarczej wspierających procesy postępu cywilizacyjnego terenów nieurbanizowanych. Aby jakość zasobów społecznych nie ograniczała możliwości rozwojowych, niezbędny jest program zintegrowanych działań władzy centralnej i samorządów terytorialnych, wspomagający doskonalenie kapitału społecznego. Pierwszym segmentem tego programu powinna być reforma systemu edukacji wiejskiej. Jej zakres musi objąć szkolnictwo podstawowe, gimnazjalne i ponadgimnazjalne w sferze dostępności zarówno placówek oświatowych, jak i programów nauczania. Jednocześnie nauczyciele wiejscy winni podnieść swoje kwalifikacje zawodowe i dostosować metody kształcenia do potrzeb lokalnych społeczności.

Równolegle istnieje potrzeba rozwijania form edukacji ustawicznej osób dorosłych, także bezrobotnych lub pragnących zmienić swój zawód i zakres umiejętności. Zreformowany model edukacji powszechnej nie uwzględnia w dostatecznym stopniu specyfiki terenów wiejskich i dlatego szczególnie placówki przedgimnazjalne powinny przyjąć strategie dywersyfikacji działalności i w jej ramach tworzyć filie, oddziały zamiejscowe czy punkty konsultacyjne. W przeciwnym wypadku dojdzie do dalszego pogłębienia deficytu edukacyjnego na polskiej wsi i marginalizacji jeszcze liczniejszych grup społecznych.

Drugim filarem programu rozwojowego winno być budowanie otoczenia biznesowego i instytucjonalnego systemu wspierającego przedsiębiorczość. Chodzi tu nie tylko o zespół podmiotów finansowych, doradczych, ubezpieczeniowych czy szkoleniowych, ale również o mniej lub bardziej sformalizowane organizacje transferu technologii i myśli kierowniczej, inkubatory przedsiębiorczości, centra samorządności gospodarczej. Część z tych instytucji może być kreowana w strukturach władzy lokalnej, a część jako podmioty pozarządowe i pożytku publicznego może być wynikiem inicjatyw oddolnych. Wszystkie służyć powinny pobudzeniu ducha przedsiębiorczości, ujawniania oczekiwań społecznych i uczeniu się poprzez naśladownictwo wzorów aktywności ekonomicznej.

Trzeci filar proponowanego zestawu instrumentów polityki ekonomicznej to wieloaspektowa polityka rozwoju regionalnego, kształtowana zarówno poprzez kontrakty na finansowanie przedsięwzięć inwestycyjnych, jak i przez rozsądne

wykorzystanie dostępnych programów Unii Europejskiej. W jej obszarze należy wskazać Sektorowy Program Operacyjny Rozwoju Zasobów Ludzkich i program pod nazwą Wzrost Konkurencyjności Przedsiębiorstw, które szczegółowymi działaniami i środkami wsparcia mają służyć doskonaleniu jakości kapitału społecznego. Uzupełnienie tych programów lokalnymi mechanizmami polityki fiskalnej, sektorowej i społecznej może zdynamizować procesy przekształceń struktury gospodarczej wszystkich szczebli samorządu terytorialnego.

Literatura

- Armstrong M., *Zarządzanie zasobami ludzkimi. Strategia i działanie*, Profesjonalna Szkoła Biznesu, Kraków 1996.
- Janowska Z., *Zarządzanie zasobami ludzkimi*, PWE, Warszawa 2002.
- Lichtarski J., *Podstawy nauki o przedsiębiorstwie*, AE, Wrocław 2003.
- Ludność i gospodarstwa domowe związane z rolnictwem*, Cz. 2, GUS, Warszawa 2002.
- Strategia rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa na lata 2007-2013*, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2004.
- Strategia rozwoju zasobów ludzkich*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2004.

SELECTED FEATURES OF POLISH RURAL AREAS HUMAN CAPITAL

Summary

The work is an attempt of human capital quality analysis in the Polish rural areas in the aspect of the economic progress. There is the description of selected features of the Polish rural areas households with the special consideration of education structure and sources of income identification. Then there is a thesis of key role of human capital development in socioeconomic structure determination. As the conclusion of the work one can find elements of economic policy program of state and local authorities facilitating entrepreneurship development as well as civilisation headway of the rural areas in Poland.